

Հարգելի՛ ընթերցող,

Արցախի Երիտասարդ Գիտնականների և Մասնագետների Միավորման (ԱԵԳՄՄ) նախագիծ հանդիսացող **Արցախի Էլեկտրոնային Գրադարանի** կայքում տեղադրվում են Արցախի վերաբերյալ գիտավերլուծական, ճանաչողական և գեղարվեստական նյութեր՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով: Նյութերը կարող եք ներբեռնել ԱՆՎՃԱՐ:

Էլեկտրոնային գրադարանի նյութերն այլ կայքերում տեղադրելու համար պետք է ստանալ ԱԵԳՄՄ-ի թույլտվությունը և նշել անհրաժեշտ տվյալները:

Շնորհակալություն ենք հայտնում բոլոր հեղինակներին և հրատարակիչներին՝ աշխատանքների էլեկտրոնային տարբերակները կայքում տեղադրելու թույլտվության համար:

Уважаемый читатель!

На сайте **Электронной библиотеки Арцаха**, являющейся проектом **Объединения Молодых Учёных и Специалистов Арцаха (ОМУСА)**, размещаются научно-аналитические, познавательные и художественные материалы об Арцахе на армянском, русском и английском языках. Материалы можете скачать БЕСПЛАТНО.

Для того, чтобы размещать любой материал Электронной библиотеки на другом сайте, вы должны сначала получить разрешение ОМУСА и указать необходимые данные.

Мы благодарим всех авторов и издателей за разрешение размещать электронные версии своих работ на этом сайте.

Dear reader,

The Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh (UYSSA) presents its project - **Artsakh E-Library** website, where you can find and download for FREE scientific and research, cognitive and literary materials on Artsakh in Armenian, Russian and English languages.

If re-using any material from our site you have first to get the UYSSA approval and specify the required data.

We thank all the authors and publishers for giving permission to place the electronic versions of their works on this website.

Մեր տվյալները – Наши контакты - Our contacts

Site: <http://artsakhlib.am/>

E-mail: info@artsakhlib.am

Facebook: <https://www.facebook.com/www.artsakhlib.am/>

ВКонтакте: <https://vk.com/artsakhelibrary>

Twitter: <https://twitter.com/ArtsakhELibrary>

ՀՀ ՍՊՈՐՏԻ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

«ՉԱՆԳԵՉՈՒԻԻ
ՊՂՆՁԱՄՈՒԲԳԵՆԱՅԻՆ
ԿՈՄԲԻՆԱՏ» ՓԲԸ

ԱՐՑԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՄ)

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՑԱԽ

SCIENTIFIC
ARTSAKH

НАУЧНЫЙ
АРЦАХ

№ 1, 2018

Հիմնադիր – Founder – Учредитель:
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՍՈՒՍԱՐԱՆ (ԵՊՀ)
YEREVAN STATE UNIVERSITY (YSU)
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ (ЕГУ)
www.y-su.am

Հրատարակիչ – Publisher - Издатель:
ԱՐՅԱԽԻ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՎ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԻԱՎՈՐՈՒՄ (ԱԵԳՄՍ)
UNION OF YOUNG SCIENTISTS AND SPECIALISTS OF ARTSAKH (UYSSA)
ОБЪЕДИНЕНИЕ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ И СПЕЦИАЛИСТОВ АРЦАХА (ОМУСА)
www.aegmm.org

ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐՅԱԽ

SCIENTIFIC ARTSAKH

НАУЧНЫЙ АРЦАХ

№1, 2018

*Նվիրվում է Հայաստանի առաջին Հանրապետության 100-րդ, Արցախյան շարժման 30-րդ ու
Էրեբունի-Երևանի հիմնադրման 2800-րդ ամյակներին*

*Dedicated to the 100th anniversary of the First Republic of Armenia, the 30th anniversary
of the Artsakh movement and the 2800th anniversary of the founding of Erebuni-Yerevan*

*Посвящается 100-летию Первой Республики Армения, 30-летию Арцахского движения и
2800-летию основания Эребуни-Ереван*

ԱԵԳՄՍ – UYSSA – ОМУСА
ԵՐԵՎԱՆ – YEREVAN – ЕРЕВАН
2018

*Չրատարակության Է երաշխավորվել Երևանի պետական Չամալսարանի գիտական խորհրդի թիվ 2/8.8 առ 29.11.2018թ. որոշմամբ
 Рекомендовано к публикации решением учёного совета №2/8.8
 от 29.11.2018г. Ереванского государственного университета
 Recommended for publication by the Yerevan State University
 Academic Council Decision №2/8.8 of November 29, 2018*

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՐԴ

Նախագահ՝ ԵՊՅ ռեկտոր, ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Արամ ՄԻՍՈՆՅԱՆ

Անդամներ՝

ԱՎԱԳՅԱՆ Արծրուն, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ Չրանտ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիթ, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳԱԼՍՏՅԱՆ Խաչիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԳՅՈՒԼԱՄԻՐՅԱՆ Զուլիխան, մանկավարժական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԳՐՈՒՉԴԵՎ Վլադիսլավ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Կոստրոմա, ՌԴ)
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գևորգ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, պատմական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ
 ԺԵՅՄՈ Մարտիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Օլշտին, Լեհաստան)
 ԼԱՊԵՎԱՎ Վալենտինա, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Մոսկվա, ՌԴ)
 ԼՈՒԽՏԵՐՅԱՆԴՏ Օտտո, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Չամբուրգ, Գերմանիա)
 ՉՈՎՍԵՓՅԱՆ Մուշեղ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՂԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, ԳԱԱ ակադեմիկոս, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ Աշոտ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՄԻՆԱՅԱՆ Էդիկ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՆԵՐՍԻՍՅԱՆ Կարեն, տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
 ՍԱՐԳՅԱՆ Չայկ, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
 ՎԱՍԿՈՎ Մաքսիմ, սոցիոլոգիական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր (Դոնի Ռոստով, ՌԴ)
 ԶԵՌՅԱՆ Գարիկ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
 ԶՈՉԱՐՅԱՆ Տիգրան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Գլխավոր խմբագիր՝ իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ **Ավետից ԳԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ**

Գիտական Արցախ, №1, 2018, Երևան, «ԱԵԳՄՍ» հրատ., 2018, 448 էջ:
 Scientific Artsakh, №1, 2018, Yerevan, «UYSSA» publ., 2018, 448 pages.
 Научный Арцах, №1, 2018, Ереван, Изд. «ОМУСА», 2018, 448 страниц.

«Գիտական Արցախ» պարբերականի 1-ին համարում տեղ են գտել հայկական արդի հիմնախնդիրներից մեկի՝ պետականության վերաբերյալ Չայաստանը, Արցախը, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգները, Գերմանիան, Լեհաստանը և Բելառուսը ներկայացնող հեղինակների գիտական աշխատանքները:

Գիտական պարբերականում գետեղված են նաև Արցախի երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների միավորման ու Երևանի պետական համալսարանի կողմից 2018թ. սեպտեմբերի 13-16-ը Ստեփանակերտում համատեղ կազմակերպված «Չայոց պետականության անցյալը, ներկան ու ապագան» 3-րդ միջազգային երիտասարդական գիտաժողովի լավագույն գիտական հոդվածները:

The first issue of «Scientific Artsakh» journal comprises the scientific works of authors from Armenia, Artsakh, the United States of America, Germany, Poland and Belarus on one of the most urgent problems for Armenians – the statehood. The publication also contains the best scientific articles of the 3rd international youth scientific conference «The past, present and future of the Armenian statehood», jointly organized by the Union of Young Scientists and Specialists of Artsakh and Yerevan State University on September 13-16, 2018 in Stepanakert.

В первом номере журнала «Научный Арцах» нашли место научные работы авторов из Армении, Арцаха, Соединенных Штатов Америки, Германии, Польши и Беларуси по одной из актуальных для армян проблем – государственности.

В издании размещены также лучшие научные статьи 3-ей международной молодежной научной конференции «Прошлое, настоящее и будущее Армянской государственности», совместно организованной Объединением молодых учёных и специалистов Арцаха и Ереванским государственным университетом 13-16 сентября 2018 года в Степанакерте.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman: Aram SIMONYAN, Rector of YSU, NAS RA Associate Member, Doctor of History, Professor

Members:

AVAGYAN Artsrun, Doctor of Philology, Professor
 AVANESYAN Hrant, Doctor of Psychology, Professor
 BABAYAN David, Doctor of History, Associate Professor
 BALAYAN Vahram, Doctor of History, Professor
 DANIELYAN Gevorg, Doctor of Law, Professor
 GALSTYAN Khachik, Doctor of Political Sciences, Associate Professor
 GHAZINYAN Gagik, Academician of NAS RA, Doctor of Law, Professor
 GRUZDEV Vladislav, Doctor of Law, Professor (Kostroma, Russia)
 GYULAMIRYAN Julieta, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
 HOVSEPYAN Moushegh, Doctor of Philology, Professor
 KERYAN Garik, Doctor of Political Sciences, Professor
 KOCHARYAN Tigran, Doctor of Political Sciences, Professor
 LAPAEVA Valentina, Doctor of Law, Professor (Moscow, Russia)
 LUCHTERHANDT Otto, Doctor of Law, Professor (Hamburg, Germany)
 MARKOSYAN Ashot, Doctor of Economic Sciences, Professor
 MINASYAN Edik, Doctor of History, Professor
 NERSISYAN Karen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
 SARGSYAN Hayk, Doctor of Economic Sciences, Professor
 VASKOV Maksim, Doctor of Sociology, Professor (Rostov-on-Don, Russia)
 YEGHIAZARYAN Arman, Doctor of History, Associate Professor
 ZEJMO Marek, Doctor of Political Sciences, Professor (Olsztyn, Poland)

Editor-in-Chief: Avetik HARUTYUNYAN, Candidate of Law, Associate Professor

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Председатель: ректор ЕГУ, член-корреспондент НАН Республики Армения, доктор исторических наук, профессор **Арам СИМОНЯН**

Члены:

АВАԿՅԱՆ Արժրուն, доктор филологических наук, профессор
 АВАՆԵՏՅԱՆ Գրանտ, доктор психологических наук, профессор
 ԲԱԲԱՅԱՆ Դավիդ, доктор исторических наук, доцент
 ԲԱԼԱՅԱՆ Վահրամ, доктор исторических наук, профессор
 ՎԱՏՅԿՈՎ Մաքսիմ, доктор социологических наук, профессор (Ростов-на-Дону, Россия)
 ԳԱԼՏՅԱՆ Խաչիկ, доктор политических наук, доцент
 ԳՐՈՅԴԵՎ Վլадислав, доктор юридических наук, профессор (Кострома, Россия)
 ԳՅՍԼԱՄԻՐՅԱՆ Ժուլյետտա, доктор педагогических наук, профессор
 ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ Գեվորգ, доктор юридических наук, профессор
 ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ Արման, доктор исторических наук, доцент
 ԶԵՅԻՄՈ Մարեկ, доктор политических наук, профессор (Ольштын, Польша)
 ԿԱԶԻՆՅԱՆ Գագիկ, академик НАН РА, доктор юридических наук, профессор
 ԿԵՐՅԱՆ Գարիկ, доктор политических наук, профессор
 ԿՕՇԱՐՅԱՆ Կոչարյան Կարեն, доктор политических наук, профессор
 ԼԱՔԱԵՎԱ Վալենտինա, доктор юридических наук, профессор (Москва, Россия)
 ԼՅՈՒՒՏԵՐՔԱՆԴՏ Օտտո, доктор юридических наук, профессор (Гамбург, Германия)
 ՄԱՐԿՕՏՅԱՆ Աշոտ, доктор экономических наук, профессор
 ՄԻՆԱՏՅԱՆ Էդիկ, доктор исторических наук, профессор
 ՆԵՐՏԻՏՅԱՆ Կարեն, кандидат экономических наук, доцент
 ՕՎՏՍԵՔՅԱՆ Մուսիկ, доктор филологических наук, профессор
 ՏԱՐԿՏՅԱՆ Գայկ, доктор экономических наук, профессор

Главный редактор: кандидат юридических наук, доцент **Аветик АРУТЮНЯН**

*Տպագրվում է ՀՀ սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության աջակցությամբ
 Is published with the support of the Ministry of Sport and Youth Affairs of the Republic of Armenia
 Публикуется при поддержке Министерства спорта и по делам молодежи Республики Армения*

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՓԻԼԻՍՈՓՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, PHILOSOPHY
ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ**

**ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՎ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ
ԱՐՑԱԽՈՒՄ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ**

ՎԱՅՐԱՍ ԲԱԼԱՅԱՆ

17-րդ դարի վերջերին, հայ իրականության մեջ համատարած կորուստների և հուսահատության պայմաններում, Արցախի մելիքական տների ներկայացուցիչները և Գանձասարի կաթողիկոսները, որպես հայկական կորուսյալ պետականության լավագույն ավանդույթների կրողներ, Նոր Էջ բացեցին հայ ազատագրական շարժումների պատմության մեջ: Արցախի մելիքները և Գանձասարի կաթողիկոսները, Նախանձախնդիր իրենց իրավունքների ու ազատությունների վերահաստատմանը, 17-րդ դարի վերջերին և 18-րդ դարի սկզբներին մշակեցին հայ ժողովրդի ազատագրության ռազմավարությունը, որը ենթադրում էր, սեփական ներուժին ապավինելով, Ռուսաստանի աջակցությամբ, վերականգնել հայկական թագավորությունը: Գանձասարի Պետրոս կաթողիկոսը հայ իրականության մեջ առաջինն ուրվագծեց ռուսական կողմնորոշման նախաշափոխը¹, որին Նոր քաղաքական ընթացք հաղորդեցին Իսրայել Օրին և Արցախի մելիքները:

Չինված պայքարի միջոցով ոչ միայն հայության ինքնության փրկման, այլև ազատության նվաճման և պետականության վերակերտման գաղափարի հայտնաբերումը հայության համար Նոր արժեհամակարգի ստեղծման ելակետ դարձավ: Արցախի գործիչների համար անընդունելի էր միայն աղերսագրերի միջոցով, «բարեկամ» երկրների աջակցությամբ հայրենիքի ազատագրման՝ մինչ այդ բյուրեղացած կարծրատիպը:

Երկրի ներքին կյանքում Եսայի կաթողիկոսի եռանդուն կազմակերպական ձեռնարկները, արտաքին ճակատում ակտիվ դիվանագիտական փնտրտուքները, հոգևոր դասի, մելիքների և ժողովրդի համախումբ ներդաշնակ գործողությունները համայն հայության համար, Չայոց արևելից նահանգները տվյալ ժամանակահատվածում դարձրին հավատի և հույսի կերտներ: Ազատագրական պայքարի գործիչների համար Արցախը դարձավ յուրօրինակ հավաքատեղի:

Արցախի ռազմաքաղաքական անվտանգության պահպանումը, ինքնիշխանության վերականգնման անհրաժեշտությունը երկրամասի հոգևոր ու աշխարհիկ տերերի մեջ ձևավորեց այն գիտակցությունը, թե հնարավոր չէ ապահովել հայկական տարանջատ գոյությունն ու զարգացումը, եթե իրենք չմիավորվեն և չգործեն որպես մեկ ամբողջություն: Արցախահայ իրականության մեջ օրեցօր գերիշխող էր դառնում ողջ Չայաստանի քաղաքական ինքնորոշման՝ Չայոց թագավորության վերականգնման ձգտումը: Այդ առանցքի շուրջն էլ ծավալվեցին 18-րդ դարի և 19-րդ դարի սկզբների հայ իրականության կարևոր պատմական իրադարձությունները:

Չայ հասարակական-քաղաքական կյանքի աշխուժացման գործին և Նոր զարգացումներին իր ուղղորդիչ դերակատարումով, 1720-ական թվականներից սկսած, առանձնապես կարևորվում է Արցախի մելիքների և, մասնավորապես

¹ Армяно-русские отношения в XVII в., Сборник документов, т. 1, ч. 1, Ереван, 1953, стр. 91-92.

Գանձասարի կաթողիկոսության ազդեցությունը: Եթե համաժողովրդական շարժում կազմակերպելու նպատակով նախորդ ժամանակահատվածում նրանք հիմնականում բավարարվում էին ազգային ազատագրական գաղափարների տարածումով և կազմակերպական բնույթի հարցերի լուծումով, ապա 1720-ական թվականների սկզբներից այդ նույն ուժերը գործնականորեն ձեռնամուխ եղան զինված պայքարի միջոցով Արցախում հայոց պետականության վերականգնմանը: Իրագործվեց Եսայի Յասան-Ջալալյանի «Նոր նորոգման» տեսլականը¹: Արցախահայությունն, առանց դրսի օգնության ոչ միայն դիմակայեց լեզգիական և թուրքական արշավանքներին, այլև թոթափեց պարսկական լուծը: Այդ պայքարի ընթացքում Արցախի գործիչները հայոց պետականության վերականգնման հեռանկարն սկսեցին կապել տարածաշրջանով հետաքրքրված Ռուսաստանի հետ: Ցարական արքունիքը հմտորեն օգտագործեց մահմեդականների լծից հայ ժողովրդի ազատագրվելու ձգտումը: Բնականաբար, կայսերական ծավալապաշտ նկրտումներ ունեցող ցարական արքունիքի արտաքին քաղաքական հայեցակետում չէր մտնում Յայաստանի անկախության վերականգնման խնդիրը: Ռուսաստանը, հանդես գալով որպես քրիստոնյաների հովանավոր, ընդամենը փորձում էր Այսրկովկասի հաշվին ընդարձակել իր սահմանները՝ այդ հարցում ապավինելով Վրաստանի և Արցախի մելիքությունների օժանդակությամբ:

1730-ական թվականների սկզբներին ցարական արքունիքը, համաձայնության գալով շահի հետ, մի առ ժամանակ հետաձգելով տարածաշրջանային ծրագրերի իրագործումը, Այսրկովկասը թողեց Պարսկաստանի տիրապետության տակ: Արցախի մելիքները, հակաթուրքական ճակատ հարդարելու նպատակով, ստիպված սկսեցին համագործակցել Իրանի նոր տիրակալ Նադիրի հետ՝ ծնունդ տալով հայկական մի նոր ինքնավար միավորի՝ Խամսայի մելիքություններին: Արցախում սոլախների հիմքերի վրա ծնված վարչա-քաղաքական նոր միավորը, որպես հայոց պետականության արտահայտության ձև, գոտեպնդելով լեռնաշխարհի զինավառ հայությունը, մոտակա տասնամյակներում դարձան հայ ազգային ազատագրական շարժման նոր օջախներ՝ ամրացնելով հավատը միասնության և հաղթանակի համար:

18-րդ դարի երկրորդ կեսին Արցախում տեղի ունեցած քաղաքական նոր վերադասավորությունները՝ Ղարաբաղի խանության ասպարեզ գալը և դրա հետևանքով ստեղծված հայ հանրության ծանր, անտանելի վիճակն ու մելիքների իրավունքների սահմանափակումը պատճառ են դառնում ազգային ազատագրական պայքարի աննախադեպ վերելքին և հայկական թագավորության վերակերտման գաղափարի վերակենդանացմանը: Տարբեր երկրներում ապրող հայ հասարակական-քաղաքական գործիչները, ուշի ուշով հետևելով տարածաշրջանային զարգացումներին, Արցախը համարելով հայկական պետականության վերակերտման հնարավոր օջախ, փորձում էին ի մի բերել մելիքական ուժերը՝ նրանց մղելով գործնական քայլերի:

Պարսկական իշխանություններն ու Իբրահիմ խանը, հանձին Արցախի մելիքների և Գանձասարի կաթողիկոսի, տեսնում էին դեպի Այսրկովկաս ռուսների մուտքն ապահովող ուժի, ուստի ամենադաժան և հետևողական ձևով փորձում էին վերացնել հայկական պետականության վերջին բեկորները:

Ցարական արքունիքը, Արցախի մելիքությունների մեջ տեսնելով կազմակերպված իրական կառույցների և հավատարիմ դաշնակիցների, նրանց հետ մշտական կապեր էր պահպանում՝ վերջիններիս առաքելով նամակներ, հրովարտակներ, երկրամաս ուղարկելով բանագնացներ: Երկիրն ազատագրելու և

¹ Եսայի Յասան-Ջալալյան, Պատմութիւն կամ յիշատակ ինչ-ինչ անցից՝ դիպելոյ յաշխարհին Աղուանից, Շուշի, 1839, էջ 58:

հայկական պետականությունը վերականգնելու խոստումներով՝ ռուսական կառավարությունն Արցախի մելիքներին մշտապես պահում էր իր ազդեցության ուղեծրում:

Տարական արթունիքը, հմտորեն օգտագործելով հայության ակնկալիքները, իր արտաքին քաղաքական ծրագրերի իրագործման համար, առավելագույնս նպատակաուղղելով մելիքների գինական ուժը, 19-րդ դարի սկզբներին տարածաշրջանում ապահովեց գերիշխող դիրք:

Հայ ժողովրդի ջանադիր մասնակցությամբ՝ ռուսական զենքի հաղթանակներն ամբողջականացվեցին 1813թ հոկտեմբերի 12-ին Գյուլիստանի հաշտության պայմանագրով¹: Անկախ Նրանից, թե ցարական իշխանություններն Այսրկովկասում ինչ նպատակներ էին հետապնդում, դրանք, այնուամենայնիվ, համապատասխանում էին Ղարաբաղի հայության ազատագրական ձգտումներին:

Գյուլիստանի պայմանագիրը մեր ժողովրդի համար պատմական անանցանելի իրողություն է: Այն մի ավելորդ անգամ վկայում է, որ Ղարաբաղն առանձին ազգային-պետական միավորի կարգավիճակով է անցել Ռուսաստանի տիրապետության տակ: Հետևաբար, ինչպես ներկայիս Ադրբեջանը կազմող տարածքները, այնպես էլ ԼՂՀ մաս հանդիսացող շրջանները Ռուսաստանին են անցել հավասար իրավասուբյեկտային կարգավիճակով: Ուրեմն, եթե խորհրդային կայսրության փլուզումից հետո վերոհիշյալ երկիրը իրեն իրավունք է վերապահում ստեղծել ազգային պետականություն, այդ նույնից օգտվում է նաև Ղարաբաղը: Գյուլիստանի պայմանագիրը կարող է քաղաքական ուղենիշ հանդիսանալ ԼՂՀ արտաքին քաղաքականության և դիվանագիտության սկզբունքների մշակման համար: Այն, բացի քաղաքական պատճառաբանություններից, ունի նաև իրավական ամբողջացված դաշտ՝ մեր օրերի թելադրած տեսակետի առումով: ԼՂՀ ճանաչման իրավական կողմի առաջնային քայլն անպայման պետք է կապել Գյուլիստանի պայմանագրի հետ:

Այստեղ Ադրբեջանը հանդես է գալիս որպես երկրորդական դեմք: Հիմնական կնճիռը Արցախ-Ռուսաստան կապի վրա է, որովհետև, կամա թե ակամա, Ռուսաստանն ինքը եթե հիմա կանգնած է իր պետականության կայացման ճանապարհին և այն փորձում է իրականացնել քաղաքակիրթ չափանիշներով, չի կարող խուսափել իր պատմության իրավա-պայմանագրային հիմունքներից: Այսինքն՝ հաշվի նստելով այդպիսի հիմունքներից մեկի՝ Գյուլիստանի պայմանագրի հետ, Ռուսաստանը պիտի կողմնորոշվի ստացած ժառանգության նկատմամբ: Իսկ պետաիրավական ժառանգությունը ոչ թե հպանցիկ երևույթ է, այլ տվյալ տերության գոյության ընթացքում մշակված պետական շահերի ամբողջություն: Հետևաբար, եթե Գյուլիստանի պայմանագրով Ղարաբաղն ինչ-որ չափով ինքնուրույնացված միավոր է Հայաստանի համար, ապա Ադրբեջանի մասին խոսք անգամ լինել չի կարող:

Գյուլիստանի պայմանագրի քաղաքական-իրավական ուժի արտահայտություններից մեկն էլ այն է, որ այդ պայմանագիրը պաշտպանության կարիք չունի: Խուսափումը Նրանից՝ Նրան առնչվող ցանկացած պետության կողմից ուղղված է հենց իր դեմ: Որովհետև կիսատ-պռատ ուժեղ-մշտական պետություն չի լինում, այլ լինում է հզոր երկիր, որի կառուցման հիմքում դրվում են քաղաքակրթության կողմից մշակված պետական-քաղաքական սկզբունքներն ամբողջությամբ:

Ճիշտ է, մելիքներին և Գանձասարի կաթողիկոսներին 19-րդ դարի սկզբներին չհաջողվեց վերակերտել պետականությունը, բայց, միևնույն ժամանակ,

¹ Договоры России с Востоком политические и торговые, С. Петербург, 1869, стр. 208-214, советско-иранские отношения в договорах, конвенциях и соглашениях, Москва, 1946, стр. 24-26.

երկրամասը, հայտնվելով ռուսական կայսրության կազմում, Արցախի զարգացման և ազգային միատարրության պահպանման հեռանկարներ ուրվագծեց:

Ցարական տիրապետության մեկ դարն առլեցուն էր հասարակական կյանքի վերելքներով և վայրէջքներով: Ինչպես հայ ժողովրդի մի հատվածն, այնպես էլ՝ արցախահայությունն ազատագրվեց պարսկական դաժան տիրապետությունից՝ դրանով իսկ խուսափելով իրեն սպառնացող ճուլման և ֆիզիկական բնաջնջման վտանգից: Երկրամասը տնտեսական ու մշակութային վերելք ապրեց: Դրան հակառակ, քաղաքական ասպարեզում կորուստները նույնպես շոշափելի էին: Ցարական կառավարության մելիքական տների և Գանձասարի կաթողիկոսական աթոռի վերացման քաղաքականությունը կործանարար հետևանքներ ունեցավ: Արցախահայությունը ոչ միայն կորցրեց պետականության վերակերտման հնարավորությունը, այլև զրկվեց ուղղորդող ուժերից: Ասպարեզից հեռացան երկրի և ժողովրդի հոգսերով ապրող ազնվականության ներկայացուցիչները: Անվերադարձ ոչնչացվեցին հարյուրամյակների ընթացքում քննություն բռնած պետական ինստիտուտները: Ազգային կառույցների բացակայության պայմաններում հայ մարդը քայլ առ քայլ դարձավ տնտեսական, սոցիալական առօրյա մանր կենցաղային իրավիճակների մեջ խճճված կայսրության քաղաքացի: Վտանգված էր ոչ միայն ապագայում պետականություն ունենալու հնարավորությունը, այլ նաև հայ մարդու ազգային դիմագիծը: Մելիքական տների վերացման և նրանց վերջնականապես հայրենիքից կտրելու քաղաքականությունը 1920-30-ական թվականներին վերջնական ավարտին հասցրեց խորհրդային իշխանությունը:

1813թ. Գյուլիստանի հաշտության պայմանագրի ստորագրումից մինչև 1917թ. հոկտեմբերյան պետական հեղաշրջումը, ավելի քան մեկդարյա փնտրտուքներից հետո, արցախահայությունը գիտակցեց, որ ցարական ինքնակալության համար խորթ է ազգային պետականության, նույնիսկ ինքնավարության ամեն մի ձգտում: Հայ ժողովուրդը, պատմական փորձի վերախմաստավորմամբ և քննարկվող ժամանակաշրջանի իրողությունների սթափ գնահատմամբ լիովին ընկալեց, որ անկախ ազգային պետությունը միայն կարող էր դառնալ իր լիիրավ, լիարյուն, ստեղծագործ կյանքի միակ երաշխավորը: Հայության, այդ թվում արցախահայության լավագույն զավակները՝ մտավորականները, հասարակական-քաղաքական գործիչները համոզվեցին, որ ազատությունը և անկախությունը հնարավոր է միայն նվաճել՝ ձեռք բերելով քրտինքի, արյան ու մաքառման միջոցով: Հեղափոխական պայքարի քուրայում իմաստնացած այդ գործիչները կարողացան արցախահայության բազում դարերի ընթացքում ազատագրական շարժումների և պետականաշինության ասպարեզում կուտակած հարուստ կենսափորձը համամարդկային արժեքներին համադրելով՝ գտնել այդ ամենի ռացիոնալ հատիկը, ըստ այդմ, չհեռանալով հայության քաղաքակրթական ավանդույթներից, դա տարածել արևմտահայ իրականության մեջ: Հայ ժողովուրդը հասկացավ, որ «հայկական հարցը» սոսկ միայն արևմտյան Հայաստանի հիմնախնդիրը չէ, այն ավելի ընդգրկուն աշխարհագրական սահմաններ ունի և վերաբերում է ողջ հայությանը: Ուստի այդ գերխնդիրը միայն ու միայն կարելի էր լուծել միասնականությամբ ու ողջ հայության գործուն մասնակցությամբ:

20-րդ դարի սկզբներին, հայ առաքելական եկեղեցու ունեցվածքի բռնագրավումից և ազգամիջյան ընդհարումներից հետո, Արցախի հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունները, հատկապես՝ ՀԶԴ-ն, հասկացան, որ ապագայում սպասվելիք արհավիրքներին դիմակայելու համար անհրաժեշտ է առաջին հերթին ունենալ ազգային կառույցներ: Երկարատև աշխատանքի և պայքարի արդյունքում ոչ միայն ձևավորվեցին այդ կառույցները, այլև 1917թ. դեկտեմբերին դրվեցին նոր պետականության հիմքերը: Փաստորեն, դեռևս մինչև Ադրբեջանի և ադրբեջանցիների՝ որպես էթնոքաղաքական հանրության ասպարեզ

գալը, արցախահայությունը վերակերտել էր իր պետականությունը՝ դառնալով տարածաշրջանային գործոն: Մինչև 1920թ. մայիսը՝ խորհրդային կարգերի հաստատումը, Լեռնային Ղարաբաղի հայությունն ապրեց դժվարություններով առլեցուն, բայց՝ պետական կյանքով:

Քննարկելով 1917թ. նոյեմբերի 7-ից մինչև 1921թ. հուլիսի 5-ը ընկած ժամանակահատվածը՝ հայության և Հայաստանի նկատմամբ ՌԿ/ԲԿ Կենտկոմի վարած քաղաքականությունը՝ աներկբա կարելի է ասել, որ Լեռնային Ղարաբաղի բռնակցումը Ադրբեջանին խորհրդային ծավալապաշտ կայսրության, տվյալ պարագայում՝ Լենինի և Նրա շրջապատի՝ Արևելքի նկատմամբ ունեցած մոտեցումների տրամաբանական շղթայի բարձրակետը դարձավ: Բոլշևիկներն այդ գործելաճը որդեգրել էին Նախորդ՝ ցարական իշխանությունից: Նպատակը մեկն էր. իր կազմում ունենալ բզկտված ու մասնատված Հայաստան՝ բացառելով հայկական պետականության դրսևորման ամեն մի ձևը:

Արցախն Ադրբեջանին բռնակցելուց հետո Նարիմանովը և Նրա կողմնակիցները, հայկական երկրամասը վերջնական կլանելու և պանթուրքիստական ծրագրերն իրագործելու նպատակով, փորձում էին հայությանը զրկել ազգային իշխանության վերջին բեկորներից: Ազատագրական պայքարի արդյունքում, թեկուզև ջլատված, բայց և այնպես Արցախում հաջողվեց պահպանել ներքին ինքնավար կարգավիճակը, որն էլ բոլշևիկյան բռնատիրության և «ինտերնացիոնալիզմի» պայմաններում հայության ինքնությունը պահելու հիմնական երաշխիքը դարձավ:

ԽՍՀՄ-ն ունեցել է չորս ձևի վարչատարածքային միավորներ. անկախ տվյալ սուբյեկտի աստիճանակարգից՝ բոլորն էլ ունեցել են միևնույն տիտղոսը: Այդ բոլոր ինքնավար միավորների վրա ճանաչված է եղել միայն ԽՍՀՄ ինքնիշխանությունը: ԼՂԻՄ-ը ԽՍՀՄ ինքնավար մարզ է եղել, որը միջնորդավորված ենթակայություն է ունեցել միութենական իշխանություններից, այսինքն՝ վարչական կառավարման է ենթարկվել ԽՍՀՄ մեկ այլ վարչատարածքային միավորի միջոցով:

ԼՂԻՄ-ը սահմանադրությամբ, հետագայում՝ կանոնադրությամբ, օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության մարմիններով, գործող օրենքներով, հաստատված սահմաններով խորհրդային համակեցության իրավաբաղաքական համակարգում իր տեղն ու դերն ուներ:

Չնայած խորհրդային Ադրբեջանը սադրանքների և ուժի միջոցով 70 տարի շարունակ փորձում էր սահմանափակել հայկական ինքնավարության իրավասությունները, այնուամենայնիվ, երկրամասի հայությունը, համախմբվելով հայրենասեր ղեկավարության և մտավորականության շուրջ, կարողացավ դիմակայել Բաքվի իշխանությունների հայակործան քաղաքականությանը: Դեռ ավելին, խորհրդային ողջ ժամանակահատվածում հայկական ինքնավարության գոյության պայմաններում հիմնականում անաղարտ պահպանվեց հայ մարդու հոգեկերտվածքը: Երկրամասի հայությունը, չկորցնելով պատմական հիշողությունը, ուղղակի և անուղղակի ձևով նոր սերնդին փոխանցեց պետականության գաղափարը: Միաժամանակ, անդուլ աշխատանքի շնորհիվ նպաստավոր տնտեսական հիմք ստեղծվեց ազատագրական պատերազմում հաղթելու և նորօրյա ազգային պետություն կառուցման համար:

Հյուսիսային Արցախը, ի տարբերություն ԼՂԻՄ-ի, որը չուներ ինքնավար կարգավիճակ, կարճ ժամանակամիջոցում դարձավ Ադրբեջանի հայակույլ քաղաքականության զոհը: Մի քանի տասնամյակների ընթացքում, հոգուտ ադրբեջանցիների, արագ փոխվեց այդ շրջանների ազգագրական դեմքը: ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի հայկական բնակավայրերի և հայ քաղաքացիների համար դարձել էր հույսի յուրօրինակ կղզյակ և ոգևորության աղբյուր: Նրանց և, հատկապես, հյուսիսային Արցախի ազգաբնակչության համար Ստեփանակերտը ոչ պաշտոնական

մայրաքաղաքի դերակատարությունն ուներ: Ստեփանակերտի ուսումնական հաստատությունները և, հատկապես մանկավարժական ինստիտուտը տարածաշրջանի հայության համար կադրերի պատրաստման դարբնոց էին դարձել: ԼՂԻՄ-ի մշակութային գործիչների և գրողների հետևողական աշխատանքի շնորհիվ հյուսիսային Արցախի ազգաբնակչությունն անմասն չմնաց հայկական բառ ու բանից: Խորհրդային համակեցության դրվածքով և օրենքներով ապրող վարչական միավորը, արցախահայության կամքի ու համառության շնորհիվ, օրեցօր ազգային կերպարանք ստացավ՝ ձախողելով Ադրբեջանի և նրա հովանավորների հայասպան ծրագրերը:

Չնայած Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար կարգավիճակին՝ խորհրդային Ադրբեջանի ղեկավարությունը, օգտվելով միութենական կենտրոնական իշխանությունների հովանավորությունից, ԼՂԻՄ կազմավորման հենց սկզբից կոպտորեն ոտնահարել է հայ բնակչության իրավունքներն ու շահերը: Դա արտահայտվել է երկրամասի հայրենասեր ղեկավարներին ու մտավորականներին հալածելու, «հայկական Նացիոնալիստական, հակախորհրդային խմբեր»¹ հայտնաբերելու և դրանց հետ հաշվեհարդար տեսնելու, արտագնա աշխատանքի պատրվակով հայ երիտասարդությանը հայրենիքից դուրս մղելու, հայկական բնակավայրերը վերացնելու և ադրբեջանական գյուղեր հիմնելու, մարզի սոցիալ-տնտեսական զարգացումն արհեստականորեն կասեցնելու, ԼՂԻՄ-ը Ադրբեջանի հումքային կցորդը դարձնելու, Լեռնային Ղարաբաղի և իր իսկ միութենական հանրապետության միջև արտադրանքի ոչ համարժեք փոխանակում իրականացնելու, հայազգի բնակչության նկատմամբ խտրական կադրային քաղաքականություն վարելու, Արցախին հարող հայկական շրջանների վարչատարածքային կառուցվածքը մասնակիորեն վերափոխելու, հայոց լեզուն և մշակույթը սահմանափակելու, հայկական հուշարձաններն ու մշակութային արժեքները ոչնչացնելու և դրանք յուրացնելու փորձերի մեջ: Նպատակաուղղված ժողովրդագրական քաղաքականության միջոցով՝ Ադրբեջանի իշխանությունները փորձում էին Նախիջևանի օրինակով մարզը լիովին հայաթափել և իրենց օգտին մեկընդմիջտ լուծել ղարաբաղյան հիմնահարցը:

Լեռնային Ղարաբաղը, խորհրդային Ադրբեջանին բռնակցվելուց և ԼՂԻՄ-ի կազմավորումից հետո, արցախահայությունը 1923թ. մինչև 1988թ., խորհրդային ամբողջատիրության պայմաններում, հաղթահարելով տեսանելի և անտեսանելի բոլոր խուճերը, անընդհատ պայքարեց իր ազատության, մայր Չայաստանին վերամիավորման և ազգային պետականության վերակերտման համար: Խորհրդային տարիներին արցախահայության վերելքներով ու վայրէջքներով ընթացող պայքարը 1988թ. փետրվարին սկսված համաժողովրդական ու համազգային ազատագրական շարժման հենքը հանդիսացավ:

Խորհրդային կայսրության կործանումը նպաստավոր պայմաններ ստեղծեց արցախահայության ազգային իղձերի իրագործման համար: Ազատագրական պայքարի հորձանուտում արցախահայությունը ոչ միայն ձեռք բերեց անկախություն, այլ նաև վերակերտեց իր ազգային պետականությունը: Յետևելով ԽՍՀՄ օրենսդրությանը և միջազգային իրավունքի բոլոր նորմերին՝ ԼՂԻՄ ազգաբնակչությունն ինքնորոշման ուղղությամբ 1991թ. ընտրեց անկախություն և պետականություն ունենալու տարբերակը:

Նորօրյա ժամանակներում արցախահայությունն իր ազգային պետականությունը կերտել է երկու փուլերով:

Առաջին փուլը, ժամանակագրական առումով, ընդգրկում է 1991թ. սեպտեմբերի 2-ից՝ ԼՂՀ հռչակումից մինչև 1998թ. սեպտեմբերի 27-ը՝ ՏԻՄ առաջին

¹ ԱԶ պետարխիվ, ֆ. 268, ց. 1, գ. 4 թ. 1, 5, 8 11 և գ. 3, թ. 3, 14:

ընտրությունները: Այդ շրջանը կարելի է անվանել Նոր քաղաքական, հասարակական, սոցիալ-տնտեսական հիմնարար սկզբունքների ձևավորման փուլ: Ադրբեջանի ագրեսիայի պայմաններում արցախահայությունը ոչ միայն հռչակեց իր անկախությունը, այլև ստեղծեց արևմտյան չափանիշներին համարժեք լիարյուն գործող պետական, քաղաքական, տնտեսական համակարգ: Այն իր կենսունակությունն ապացուցեց արցախյան պատերազմի և հետպատերազմյան շրջաններում:

Երկրորդ փուլն ընդգրկում է 1998թ. սեպտեմբերի 27-ից մինչև 2006թ. դեկտեմբերի 10-ը՝ ԼՂՀ սահմանադրության ընդունումը: Այդ շրջանը կարելի է անվանել երկրի ժողովրդավարացման և պետականության ամրապնդման փուլ: Քննարկվող ժամանակահատվածում դրված հիմնախնդիրներն ու դրանց լուծումները մեզ հիմք են տալիս ասելու, որ գործող քաղաքական իրավակարգն ու տնտեսական համակարգը ենթարկվել են արմատական բարեփոխման: Այդ ամենն իր սահմանադրական ամրագրումն ստացավ 2006թ. դեկտեմբերի 10-ի համաժողովրդական հանրաքվեի ժամանակ:

Դժվարություններով հանդերձ, Արցախում պետական կառավարման համակարգի տարեցտարի ժողովրդավարացումը, քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ ինստիտուտների ձևավորումը, տեղական ինքնակառավարման եվրոպական սկզբունքների ընդունումը, նորմատիվ-իրավական բազայի մշտական կատարելագործումը, քաղաքական բարեփոխումների անշրջելիությունն ու խորացումը, շուկայական տնտեսվարման սկզբունքների և մեխանիզմների անընդհատ նորացումը, զարգացումն ու ամրապնդումը միանշանակ վկայում են, որ հայկական երկրորդ ազգային պետությանը ԼՂՀ ազգաբնակչությունը վճռականորեն է տրամադրված:

ա) պաշտպանելու արյան և զրկանքների գնով ձեռք բերված ազատությունն ու անկախությունը,

բ) կառուցելու համամարդկային արժեքներին հարիր քաղաքացիական հասարակություն,

գ) ինտեգրվելու միջազգային հանրությանը՝ դառնալու համաշխարհային համակեցության լիիրավ անդամ:

Վահրամ Բալայան **ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՎ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ** **ԱՐՑԱԽՈՒՄ 17-ՐԴ ԴԱՐԻ ՎԵՐՁԵՐԻՑ ՄԻՆՉԵՎ ՄԵՐ ՕՐԵՐԸ**

Բանալի բառեր՝ *Արցախ, մելիքներ, Հայաստան, պետություն, ազատություն, քաղաքականություն*

Ուշ միջնադարում բուն մայր երկրում հայկական պետականության բացակայության պայմաններում, հանձին Արցախի մելիքությունների, հայ ժողովուրդը շարունակում էր պահպանել ազգային իշխանության վերջին բեկորները:

Ցարական տիրապետության մեկ դարի ընթացքում Արցախի հասարակական քաղաքական ուժերը Հայաստանում ազգային իշխանությունը վերականգնելու հույսով ժողովրդի մեջ միշտ վառ են պահել պետականության գաղափարը: Երկարատև պայթարի արդյունքում 1917թ. դեկտեմբերին Արցախում Նորից վերակերտվեց հայոց պետականությունը:

Դժվարին պայմաններում, սահմանափակումներով հանդերձ, արցախահայությունը ինքնավար կարգավիճակը պահպանեց նաև խորհրդային շրջանում: Արցախահայության ազատագրական պայթարի բարձրակետը դարձավ Արցախի հանրապետության ծնունդը: Այն նոր հեռանկարներ է բացում արցախահայության համար:

Vahram Balayan
HISTORICAL AND IDEOLOGICAL MANIFESTATIONS OF STATEHOOD IN
ARTSAKH FROM THE END OF THE 17TH CENTURY TO OUR DAYS

Key words: *Artsakh, Meliks, Armenia, state, freedom, politics*

Late in the Middle Ages, in the absence of the Armenian state in the motherland, the Armenian people, especially Artsakh Meliks, continued to preserve the last fragments of the national power.

During the century of Tsarist domination Artsakh public-political forces have always kept alive the idea of statehood among the people, hoping to restore the national power in Armenia. As a result of a long-lasting struggle, in 1917, the Armenian statehood was again rebuilt in Artsakh in December.

In difficult conditions, with restrictions, the Armenians of Artsakh preserved autonomous status in the Soviet period. The highest peak of Artsakh liberation struggle became the birth of Artsakh Republic. It opens new perspectives for the Armenians of Artsakh.

Ваграм Балаян
ИСТОРИЧЕСКИЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В АРЦАХЕ С КОНЦА 17 ВЕКА ПО НАШИ ДНИ

Ключевые слова: *Арцах, мелики, Армения, государство, свобода, политика*

В позднее средневековье в условиях отсутствия армянского государства, в особенности в арцахских меликствах, армянский народ продолжал сохранять последние осколки национального управления.

В течение целого века царского правления общественные, политические силы Арцаха в надежде восстановления национального управления в Армении всегда сохраняли в народе идеологию государственности. В результате длительной борьбы в декабре 1917 года в Арцахе вновь восстановилась армянская государственность.

В сложнейших условиях, несмотря на ограничения, автономное положение армян Арцаха сохранилось и в советский период. Высшим пиком освободительной борьбы арцахцев стало зарождение Арцахского государства. Оно открывает новые горизонты развития перед арцахцами.

8. **Ավանեսով Հովիկ** – Մեսրոպ Մաշտոց համալսարանի (ՄՄՐ) դասախոս, ԱԵԳՄՄ անդամ
Avanesov Hovik - Lecturer of Mesrop Mashtots University (MMU), member of UYSSA
Аванесов Овик - преподаватель Университета Месроп Маштоц, член ОМУСА
E-mail: hovikavanesow@gmail.com
9. **Ավետիսյան Սուսան** – Շուշիի տեխնոլոգիական համալսարանի (ՇՏՀ) դասախոս, տ.գ.թ., դոցենտ
Avetisyan Susan – Lecturer of Shushi Technological University (ShTU), Candidate of Economics, Associate Professor
Аветисян Сусан – преподаватель Шушинского технологического университета (ШТУ), к.э.н., доцент
E-mail: susanna-avetisyan00@mail.ru
10. **Աֆյան Նադեժդա** – Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի (ՀՊՏՀ) դասախոս, տ.գ.թ.
Afyan Nadezhda - Lecturer of Armenian State University of Economics (ASUE), Candidate of Economics
Афян Надежда – преподаватель Армянского государственного экономического университета (АГЭУ), к.э.н.
E-mail: nafyan@rambler.ru
11. **Բալայան Չինաիդա** - ԱրՊՀ դասախոս, ք.գ.թ., դոցենտ
Balayan Zinaida – Lecturer of ASU, Candidate of Philology, Associate Professor
Балаян Зинада - преподаватель АрГУ, к.ф.н., доцент
E-mail: zinaida.54@bk.ru
12. **Բալայան Նինա** – ՇՏՀ մագիստրոս, ԱԵԳՄՄ անդամ
Balayan Nina - Master of ShTU, member of UYSSA
Балаян Нина - магистр ШТУ, член ОМУСА
E-mail: balayan96@mail.ru
13. **Բալայան Վահրամ** - Արցախի Հանրապետության Ազգային ժողովի փոխնախագահ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Balayan Vahram - Vice-Chairman of National Assembly of the Republic of Artsakh, Doctor of History, Professor
Балаян Ваграм - вице-спикер Национального собрания Республики Арцах, д.и.н., профессор
E-mail: vahrambalayan@mail.ru
14. **Բալասանյան Գրիգոր**- ԵՊՀ դասախոս, ԱԵԳՄՄ անդամ, պ.գ.թ., դոցենտ
Balasanjan Grigor - Lecturer of YSU, member of UYSSA, Candidate of History, Associate Professor
Баласанян Григор - преподаватель ЕГУ, член ОМУСА , к.и.н., доцент
E-mail: grigorbalasanjan@mail.ru
15. **Բաղդասարյան Ալիսա** - ք.գ.թ.
Baghdasaryan Alisa – Candidate of Philology
Багдасарян Алиса - к.ф.н.
E-mail: sasun.81@mail.ru

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ **CONTENTS** **СОДЕРЖАНИЕ**

ԵՊՅ ռեկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, «Գիտական Արցախ» պարբերականի խմբագրական խորհրդի նախագահ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Արամ Սիմոնյանի ողջույնի խոսքը.....4

Welcome message of YSU Rector, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Chairman of the Editorial Council of the Journal «Scientific Artsakh», Doctor of History, Professor Aram Simonyan.....5

Приветственное послание ректора ЕГУ, члена-корреспондента НАН Республики Армения, председателя редакционного совета журнала «Научный Арцах», доктора исторических наук, профессора Арама Симоняна.....6

**ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ, ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ
HISTORY, PHILOSOPHY
ИСТОРИЯ, ФИЛОСОФИЯ**

Վահրամ Բալայան. Պետականության պատմական և գաղափարական դրսևորումներն Արցախում 17-րդ դարի վերջերից մինչև մեր օրերը.....7
Vahram Balayan. Historical and Ideological Manifestations of Statehood in Artsakh from the end of the 17th Century to our Days

Ваграм Балаян. Исторические и идеологические проявления государственности в Арцахе с конца 17 века по наши дни

Արման Եղիազարյան. Հայոց պետականության պատմության ուսանելի էջերից. Արշակ Բ-ի դարաշրջանը..... 15
Arman Yeghiazaryan. An Instructive Page of Armenian Statehood History: the Epoch of Arshak II

Арман Егиазарян. Одна из поучительных страниц истории армянской государственности: эпоха Аршака II

Խաչատուր Ստեփանյան. Արցախի խորհրդայնացումը.....22
Khachatur Stepanyan. The Sovietization Of Artsakh
Хачатур Степанян. Советизация Арцаха

Իսկուհի Ավանեսյան. Զեռոլայն Զոքսի բարոյական և նյութական աջակցությունն Արցախի Հանրապետությանը պատերազմի օրերին և հետագայում.....26
Iskuhi Avanesyan. Caroline Cox's Moral and Political Support to the Artsakh Republic During and after the War

Искуи Аванесян. Моральная и материальная поддержка Кэролайн Кокс Республике Арцах в период войны и в дальнейшем

Զինաիդա Բալայան. Ղևոնդ Ալիշանի «Արցախ» երկը.....30
Zinaida Balayan. The «Artsakh» Composition by Ghevond Alishan
Зинаида Балаян. Произведение «Арцах» Гевонда Алишана

Մարինե Գևորգյան. Ներքաղաքական զարգացումները Հայաստանի Հանրապետությունում 1999-2003թթ.....36
Marine Gevorgyan. Intra-Political Processes in the Republic Of Armenia in 1999-2003
Марине Геворкян. Внутриполитические процессы в Республике Армения в 1999-2003

гг.